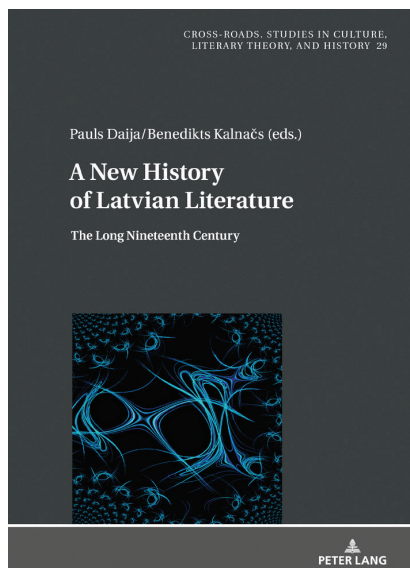

JAUNA LITERATŪRAS VĒSTURE: SENS LAIKS, JAUNS SKATPUNKTS

Māra Grudule
mara.grudule@lu.lv

Pauls Daija, Benedikts Kalnačs (eds.).
A New History of Latvian Literature. The Long Nineteenth Century. Berlin: Peter Lang, 2022, 276 pp.

Atslēgvārdi: *Latviešu literatūras vēsture, jauna pieeja, 19. gadsimts*

Raksts ir recenzija par par 2022. gadā iznākušū grāmatu par latviešu literatūras vēsturi angļu valodā A New History of Latvian Literature. The Long Nineteenth Century. Grāmatas piedāvā 19. gadsimta literatūras vēsturi jaunā skatījumā — aptverts laika periods no 1791. līdz 1914. gadam. Grāmatas autori skata literatūras attīstības procesu oriģinālā veidā — ar preses, biedrību, vizuālā materiāla, folkloras izpēti, tulkojumu u. tml. starpniecību. Strukturāli izdevums atbilst mozaīkveidīgam rakstu krājumam. Lielāka uzmanība pievērsta latviešu prozai.

Latviešu literatūras vēstures angļu valodā joprojām nav, pēdējais pārskats par mūsu rakstniecības attīstības gaitu grāmatas formā nāca klajā pirms gadiem septiņdesmit.¹

No tīmekļa diemžēl pazudis arī Latvijas Kultūras akadēmijas (LKA) profesora Raimonda Brieža plašais ieskats latviešu rakstniecībā angļu valodā, kas bija atrodams kādreizējā

Latvijas Institūta interneta vietnē. Latviešu diaspora ārzemēs ir skaitliski pieaugusi, virknē citvalstu augstskolu joprojām tiek mācītas baltu valodas. Latviešu literatūras vēstures trūkums angļu valodā (atšķirībā, piemēram, no ilgī gaidītās un nesen publicētās latviešu valodas gramatikas) jau ir katastrofāls. Šajā kontekstā katrs izdevums, kas sniedz ieskatu mūsu literatūrā angļiski, ir apsveicams. Benedikta Kalnača (dz. 1965) un Paula Daijas (dz. 1984) sastādītais jaunais izdevums šādā ziņā noteikti nav izņēmums.

Grāmatas virsraksts *A New History of Latvian Literature: The Long Nineteenth Century* ("Jauna latviešu literatūras vēsture: garais 19. gadsimts") piedāvā 19. gadsimta literatūras vēsturi jaunā skatījumā — aptverts laika periods no 1791. līdz 1914. gadam. Tās saturs oriģinālā veidā — ar preses, biedrību, vizuālā materiāla, folkloras izpētes, tulkojumu u. tml. starpniecību — skata literatūras attīstības procesu, un latviešu literatūras interesentam šāda pieeja ir jauna un aizraujoša, atšķirīga no iepriekš lasītā, ar uzmanības un iedvesmas vērtām idejām. Tā nav tradicionāla literatūras vēsture. Strukturāli izdevums atbilst mozaikveidīgam rakstu krājumam. Grāmatas izklāsts ir strukturēts trīs nodaļās, tās hronoloģiski pārlūko notikumus Baltijas kultūrā un ar tiem saistītos latviešu tekstus gadsimta pirmajā pusē (Pauls Daija par Baltijas vācu biedrībām, Aiga Šemeta (dz. 1983) par preses izdevumiem, Mārtiņš Mintauris (dz. 1979) par bīdermeieru), gadsimta vidū jeb nacionālās kustības un tautas atmodas periodā (Pauls Daija par lasīšanas revolūciju, Mārtiņš Mintauris par nacionālās identitātes veidošanos, Ginta Pērle-Sīle (dz. 1981) par literāro procesu un folkloru, Benedikts Kalnačs par dažiem romāniem) un 19. un 20. gadsimta mijā jeb *Fin de Siècle* periodā (Kristiāna Ābele (dz. 1972) par attēla lasītprasmēm jeb vizualizāciju latviešu periodikā, Benedikts Kalnačs par periodiku un tās sociālkultu-

rālajiem kontekstiem, Inguna Daukste-Silasproģe (dz. 1968) par tulkojumiem). Neviens no iepriekš norādītajām ievirzēm nav pārlūkota visa gadsimta garumā. Lielāka uzmanība pievērsta latviešu prozai, latviešu dzejas un dramaturģijas procesa aplūkojums ir fragmentārs, garāmejošs, nav izvēsta ieskata latviešu literatūras modernizācijas gaitā 19. gadsimta pēdējās desmitgadēs un 20. gadsimta mijā. Šis periods atspoguļots tikai atsevišķās tematiskās līnijās, piemēram, literatūrkritiskās domas kontekstā, bet pārliecinošu latviešu daiļliteratūras uzplaukuma ainavu nesniedz. Izdevuma nosaukumā pieteiktā, bet tekstos neīstenotā līdzsvarotā pārskata trūkumu atklāj arī grāmatas ievads, kura apakšnodaļa "19. gadsimta latviešu literatūras pārskats"² sastāv no septiņām lappusēm un tikai divas (!) no tām ir veltītas 19. gadsimta otrajai pusei un 20. gadsimta sākumam. Jāatzīst, tas varētu būt loģiski tiktāl, cik saskatītas, pētītas un apzinātas ietekmes un paralēles ar Baltijas vācu kultūru — komparatīvais aspekts viscaur krājumā dominē, tomēr gadsimta otrajā pusē latviešu kultūras process tiecas virzīties daudz tālāk un skatīties dziļāk par pašmāju vācu kultūru kā atskaites punktu. Acīmredzot iedziļināties nopietnākā *Fin de Siècle* perioda daiļliteratūras vērtējumā šai pētnieku grupai vairs nav šķītis nepieciešami.

Sīkāk par grāmatas saturu. Tās pirmā nodaļa "No tautas apgaismības vispāratzītās hierarhijas līdz kultūrkomunikācijas hibriditātei: intelektuāļu biedrības, mediji un mainīgās ikdienas prakses"³ ietver trīs rakstus. Literatūrzinātnieks Pauls Daija pētījumā, kas veltīts Baltijas vācu biedrību vēsturei, pievērsis uzmanību tām biedrību darbības šķautnēm, kas sasaucas ar tautas apgaismības mērķiem un veido daļu no latviskās literārās kultūras, piemēram, Rīgas Literāri praktiskā pilsoņu savienība kā palīdzīga padomu krājuma slīcēju glābšanā izdevēja; Keizariskā Vidzemes Ekonomiskā biedrība kā "Labu Ziņu un padomu grāmatas"

publicēšanas iniciētāja vai Latviešu Literārā (Draugu) biedrība kā “augstās” jeb elitārās literatūras rosinātāja, eksperimentējot ar Frīdriha Gotlība Klopštoka (*Friedrich Gottlieb Klopstock*, 1724–1803), Johana Volfganga fon Gētes (*Johann Wolfgang von Goethe*, 1749–1832), Johana Heinriha Fosa (*Johann Heinrich Voß*, 1751–1826) u. c. vācu rakstnieku darbu tulkojumiem. Rakstā ir skatīta arī vācu biedrību loma vietējos sabiedriskajos procesos, piemēram, diskusijā par latviešu ģermanizāciju.

Ģermānistes Aigas Šemetas publikācija ir veltīta latviešu periodikai jeb, precīzāk, latviskās publiskās telpas veidošanās sākotnei, tajā iekļaujot arī latviešu valodā runājošos tautas apgaismotājus, galvenokārt vācu mācītājus un ārstus, un norādot uz līdzīgajām un atšķirīgajām vācvalodīgās Eiropas un Baltijas tautas apgaismības periodikas funkcijām un uztvērējiem. Šemetas pētījums negaidīti atklāj: periodisko izdevumu veidotāji faktiski izaudzina pašu (tautas apgaismotāju) radītās literatūras lasītāju — latviešu zemnieku. Oriģināla ir norāde uz juridisko jautājumu izklāsta pārvirzi no mutvārdu uz literāro sfēru jeb no kanceles uz avizēm. Šemetas raksts, jo īpaši tā sākumdaļa, ir arī stilistiski interesants ar vairākām brīnišķīgām metaforām preses un to lasītāju raksturojumā.

Grāmatas pirmo daļu noslēdz vēsturnieka Mārtiņa Mintaura plašais ieskats 19. gadsimta pirmās puses soicālekoniskajos, vēsturiskajos un kultūras procesos. Tā virsrakstā pieteiktā bīdermeiera sadzīves kultūra⁴ gan ir atstāta nosacītā perifērijā. Raksta noslēgumā Mintaurš pakavējas pie t. s. veclatviešu jautājuma. Šis apzīmējums būtu pelnījis arī plašāku diskusiju, tādējādi, iespējams, beidzot krasam pretstatījumam starp veclatviešiem un jaunlatviešiem pieliecot punktu. Salīdzinoši trūcīgi izglītotie 19. gadsimta agriena dzimušie pirmās paaudzes literāti Ansis Līventāls (1803–1878), Ansis Leitāns (1815–1874) un Ernests

Dinsbergs (1816–1902) atbilstoši savam laikam un iespējam ir devuši ne mazāku ieguldījumu tautas atmodas veicināšanā kā viņu sāktā ceļa turpinātāji. Visi trīs ir patstāvīgi domājoši, visi trīs ir cieši saistīti ar jaunlatviešu aprindām, visi trīs aizstāvējuši savu tautu un valodu, un, domājams, visi trīs ir cietuši no vietvaras, viņu vidū arī Ansis Līventāls, kas drīz pēc sava sociāli asā dzejojuma⁵ deviņus gadus neko nav publicējis. Mintaura raksts kopumā labi korelē ar pārējiem diviem nodaļas tekstiem, tos balsta un kontekstualizē.

Grāmatas otrā nodaļa “Augsti vērtētais aģences pieaugums un tās maldi: latviešu nacionālā kustība un sabiedrības un literārās kultūras modeļu maiņa”⁶ jaunlatviešu laikmetu vērtē jaunos rakursos. To ievada Paula Daijas raksts par latviešu lasīšanas paradumu maiņu un lasītāju skaita pieaugumu, vienlaikus iezīmējot ceļu no lasītājiem pie rakstītājiem un reizē arī literārā procesa pārbīdi no vācbaltiešu — latviešu rokās. Šajā pētījumā ir konceptualizēts apzīmējums “grāmatnieks” un līdz ar to raksturota arī latviešu sabiedrības sociālā dažādošanās; ieskicētas pārmaiņas sadzīvē, kas veicina lasīšanas izplatību, aktualizēts lasītāja jēdziens un triviālliteratūra kā iespēja aiziet no ikdienas. Daija norāda uz pakāpenisku latviešu pašu radītās literārās ainavas paplašināšanos elitārās literatūras virzienā 19. gadsimta otrajā pusē.

Mārtiņš Mintaurš, domājot par jaunlatviešu stratēģiju nacionālās identitātes radīšanā⁷, līdzīgi kā grāmatas pirmajā nodaļā, pievēršas laikmeta kontekstu izklāstam: pārbīdēm Krievijas impērijas politikā un jaunlatviešu atbalsta izvēlēs, tiecoties prom no vācbaltiešu mantojuma un virskundzības — pretī Krievijas liberālajai politikai, kas gan pavisam drīz, 19. gadsimta pēdējās desmitgadēs, noslēgsies ar rusifikācijas vilni. Šī izvēle trāpīgi raksturota īsā Andreja Pumpura (1841–1902) dzejoļa “Austrums un Rietums” analizē. Šajā pētījumā ir arī

vairākas citas pārdomu vērtas atziņas, piemēram, ticība Krievijas valdības atbalstam (ticība imperatoram) saistīta ar ilgām pēc tēvišķas aizsardzības⁸; oriģināls arī skatījums uz tautas atmodas darbinieku kā “sociālu aktivistu” un tautas atmodas laikmetu kā “pilsoniskā aktīvisma” laiku⁹.

Tradicionālās kultūras pētnieces Ģintas Pērles-Sīles raksts ir veltīts 19. gadsimta literārā procesa un folkloras krustpunktiem, tomēr tas tikpat kā neapstājas pie gaidītā latviešu nacionālā romantisma raksturojuma, bet pārvērtē tā ģenēzi iepriekš maz iztīrītā vai pat vispār novārtā pamestos aspektos. Pērle-Sīle runā par tautas apgaismības motīvu folklorizēšanos, par Garlību Helvīgu Merķeli (*Garlieb Helwig Merkel*, 1769–1850) kā agrīnā romantisma adeptu, viņa “Vidzemes senatnē” (*Die Vorzeit Livlands*, 1798–1799) un “Vanemā Imantā” (*Wannem Ymanta*, 1802) saskatot Baltijas vācu folkloras elementus.¹⁰ Latviešu pirmās paaudzes literātu dziesmas Pērle-Sīle raksturo kā ziņģu žanra turpinājumu, bet viņu vairīšanos no latviešu folkloras elementu izmantojuma kā paškolonizācijas piemēru.¹¹ Un tās ir tikai dažas no jaunajām, pārdomu vērtajām idejām.

Negaidītā rakursā Benedikta Kalnača rakstā vērtēti trīs latviešu romāni: brāļu Kaudzišu (Reinis Kaudzīte, 1839–1920; Matīss Kaudzīte, 1848–1926) “Mērnieku laiki” (1879), Māteru Jura (1845–1885) “Sadzīves viļņi” (1879) un Andrieva Niedras (1871–1942) “Līduma dūmos” (1899). Pirmkārt, no audzināšanas, vēsturiskā un tagadnes romāna¹² žanra viedokļa, otrkārt, sastatījumā ar gandrīz vienlaikus publicētajiem Baltijas vācu romāniem — Teodora Hermana Pantenija (*Theodor Hermann Pantenius*, 1843–1915) *Die von Kelles* (Ķelieši, 1885, latv. 1887) un Johannas Konrādiņas (*Johanna Conradi*, 1814–1892) *Georg Stein oder Deutsche und Letten* (Georgs Šteins jeb Latvieši un vācieši, 1864, 2. izd. 1879). Šajā rakstā iezīmēta arī latviešu ro-

mānistikas evolūcija turpmākā pusgadsimta garumā. Kalnača piedāvātais skatījums rosina meklēt līdzīgas paralēles arī citos šā laika Baltijas literatūras žanros.

Grāmatas trešo un noslēdzošo nodaļu “Uz modernitātes sliekšņa: *Fin de Siècle* perioda literārā kultūra un tās recepcija”¹³ atklāj mākslas vēsturniece Kristāna Ābele ar pētījumu par latviešu vizuālo lasītprasmi¹⁴ no tās sākotnes līdz nacionālajai mākslai. Rakstā pievērsta uzmanība attēla informatīvajām funkcijām un attēlu lasītprasmes evolūcijai latviešu vidū, sākot ar zemnieku pūra lādēm un bildēm viņu mājokļos, beidzot ar ilustrētajiem preses izdevumiem, mācību grāmatām un daiļliteratūru ar tās teksta izpratnei būtisku attēlu korpusu. Arī šajā rakstā norādīts uz Baltijas vācu kultūru kā tradīcijas pārnese avotu un latviešu nacionālās mākslas izšķirošo lomu periodikas ilustratīvā materiāla vēsturē. Atzīmēšanas vērtā arī pievēršanās dzimumdiferences jautājumiem mākslinieciskās izglītības un žurnālu ilustrēšanas tradīcijas attīstībā.

Benedikta Kalnača rakstā¹⁵ sniegts ieskats latviešu literārās periodikas ainavā gadsimtu mijā, īpašu uzmanību pievēršot literatūrkritikas attīstībai un intelektuāļu ceļam uz Rietumeiropas ideju apguvi — no marksisma un Georga Brandesa (*Georg Morris Cohen Brandes*, 1842–1927) līdz Frīdriham Ničem (*Friedrich Wilhelm Nietzsche*, 1844–1900). Raksts atspoguļo gadsimtu mijas latviešu literārajai sabiedrībai raksturīgo viedokļu polarizēšanos un izmaiņas literārajā telpā arī vēsturisko notikumu kontekstā.

Krājumu noslēdz Ingūnas Daukstes-Silasproģes pētījums ar ieskatu tulkotās literatūras ainavā. Kopsavilkumā pieteikta galvenokārt 19. gadsimta otrās puses latviešu periodikā publicēto tulkojumu analīze, bet raksta saturs iziet ārpus norādītā lauka robežām, atsevišķu apakašnodaļu, piemēram, veltot Rainim (īst. v. Jānis Pliekšāns, 1865–1929) kā tulkotājam. Arī virspusējais ieskats ārzemju dramaturģijas

latviskojumos, šķiet, autori nevajadzīgi novirzījis sāņus ceļos, rūpīgi vākto datu analīzi atstājot otrajā plānā. Daukstes-Silasproģes rakstam ir pievienotas pāris informatīvi bagātas tabulas, kas gan, iztrūkstot skaidrojotam komentāram, rakstu nelasījušam cilvēkam varētu sagādāt pārsteigumu.¹⁶

Grāmatu noslēdz laika skala. Diemžēl, līdzīgi kā tabulām, arī tai pietrūkst paskaidrojuma. Krājuma saturu iepazīsin lasītājs to uztvers kā vēlreizēju atgādni par tekstā pieminētajiem faktiem, savukārt to nelasījušais varētu būt pārsteigts par datu atlasē principiem un izteiktu līdzsvara trūkumu, kā jau iepriekš minēju, starp 19. gadsimta pirmās un otrās puses kultūras parādībām. Tā, piemēram, laika skalā apskatāmā perioda pirmajā pusē ir iekļauti tulkojumi, kurus būs dzirdējis vien retais, bet nav atrodami gadsimta vidus, otrās puses un 20. gadsimta sākumgadu latviešu kultūras ainavai būtiskie plaši pazīstamu ārzemju rakstnieku pirmie teksti latviešu valodā, kas turklāt ir minēti Daukstes-Silasproģes rakstā. Grāmatai būtu derējis arī atsevišķs kopīgs saraksts (tajā iekļaujot arī tīmekļa

vietnes) ar publikācijām par 19. gadsimta latviešu literatūru svešvalodās. Varētu diskutēt par apzīmējuma “jaunlatvieši” atveidi angļu valodā — kā *New Latvians*¹⁷.

Krājums kopumā ir vērtīga lasāmviela ikvienam, kuru interesē latviešu kultūra, un ikvienam pētniekam, kuru saista jaunas pieejas literārā procesa vērtējumā. Novēlu drīzu tā tulkojumu latviešu valodā, ja ne citādi — latviešu versiju, kas pieejama vismaz tīmekļa vidē. Un tas ne tādēļ, ka grāmata nebūtu izlasāma arī angļu mēlē, bet gan tāpēc, ka šis izdevums šobrīd ir nopērkams vienīgi no izdevēja vai ar tīmekļa ārzemju grāmatnīcu starpniecību, kurās cenas ir augstas, bet arī tādēļ, ka autoru lietotā terminoloģija labā tulkojumā būtu integrējama arī latviešu literatūrzinātnē. Jāatzīst, ka nebija viegli latviskot nodaļu virsrakstus un atsevišķus jēdzienus; neesmu pārliecināta, ka tas vienmēr izdevies korekti. Un visbeidzot — vērtīgais krājums ir tapis Latvijas Zinātnes padomes atbalstīta Fundamentālo un lietīšķo pētījumu projekta ietvaros — piešķirtais finansējums ir palīdzējis radīt paliekošu vērtību.

Avoti un piezīmes

- 1 Andrupis J, Kalve V. *Latvian literature: essays*. Stockholm: M. Goppers, 1954, 206 pp.
- 2 Daija P., Kalnačs B. Introduction. In: Daija P., Kalnačs B. (eds.). *A New History of Latvian Literature. The Long Nineteenth Century*. Berlin: Peter Lang, 2022, pp. 9–24.
- 3 *From the Established Hierarchies of the Popular Enlightenment to the Hybridity of Cultural Communication: Learned Societies, Media, and the Changing Practices of Everyday Life*. In: Daija, Kalnačs, op. cit., pp. 27–87.
- 4 *The Specificity of the Biedermeier Period and its Impact on Everyday Life* jeb “Biedermeiera perioda īpatnības un tā ietekme uz ikdienu jeb sadzīvi”. In: Daija, Kalnačs, op. cit., pp. 67–87.
- 5 Līventāls A. Uz Gutenberga piemiņu, kas 1440tā gadā izdomājis grāmatu driķēšanu. *Latviešu Avīzes*, 1840. g. 25. apr.; ar cenzūras īsinājumiem arī: *Vidzemes kalendāris uz 1841mu gadu*, Rīga: V. F. Hekers, 1840, 39.–40. lpp.; publicēšanās pārtraukums no 1842. līdz 1851. gadam.
- 6 *The Highly Praised Rise of Agency and its Fallacies: The Latvian National Movement and Shifting Patterns in Society and Literary Culture*. In: Daija, Kalnačs, op. cit., pp. 87–173.
- 7 Rakstā *The New Latvians: Strategies for the Creation of National Identity*. In: Daija, Kalnačs, op. cit., pp. 105–123.

- ⁸ [...] *longing for paternal protection* [...] *faith of the emperor*. In: Daija, Kalnačs, op. cit., p. 116.
- ⁹ [...] *people's worker, social activist; civic activism*. In: Daija, Kalnačs, op. cit., p. 120.
- ¹⁰ Ibid, p. 132.
- ¹¹ Ibid, p. 135.
- ¹² No vācu val. — *Zeitroman*.
- ¹³ *On the Threshold of Modernity: Literary Culture of the Fin de Siècle and Its Reception*. In: Daija, Kalnačs, op. cit., pp. 173–263.
- ¹⁴ *Visual literacy — rakstā From the Basics of Visual Literacy to the First Momentum of National Art: Aesthetic Effects of Image Circulation in Latvian Society* jeb “No vizuālās lasītprasmes pamatiem līdz nacionālās mākslas sākotnei: attēlu aprites radītais estētiskais iespajds latviešu sabiedrībā”. In: Daija, Kalnačs, op. cit., pp. 173–215.
- ¹⁵ *Fin de Siècle Latvian Literary Periodicals and Their Social and Cultural Contexts* jeb “*Fin de Siècle* latviešu literārā periodika un tās sociālie un kultūrkonteksti”. In: Daija, Kalnačs, op. cit., pp. 215–237.
- ¹⁶ 1. tabulas virsrakstā nav norādīts aptvertais laika posms, tādējādi tajā iekļautie šķietami pirmie latīņu (1860), sengrieķu (1893), zviedru (1877), lietuviešu (1885), igauņu (1882) un poļu (1882) literatūras tulkojumi varētu radīt iespaidu, ka iepriekš nekā tamlīdzīga latviešu valodā nav bijis. Ja krājumā kopumā uzsvērta vietējo vāciešu un latviešu kultūras sastarpējā saikne, būtu bijis iederīgi norādīt 19. gadsimta otrajai pusei raksturīgos pirmos latviešu pašu tulkotos un arī periodikā publicētos Baltijas vācu literatūras darbus.
- ¹⁷ Pētnieku grupa acīmredzot ir vēlējusies uzsvērt novatoro, ar ko šīs paaudzes jaunie cilvēki ienāk Baltijas telpā, bet tādējādi, tēlaini izsakoties, ir pagriezusi muguru vēsturiskajai saiknei ar kustību *Junges Deutschland* jeb “Jaunā Vācija”, uz kuru netieši atsaucās arī apzīmējuma “jaunlatvieši” radītājs Baltijas vācietis Gustavs Braže (*Gustav Wilhelm Siegmund Brasche*, 1802–1883).

Par autori

Dr. philol. Māra Grudule ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesore, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētniece. Pētnieciskās intereses: 16.–19. gadsimta latviešu literatūra, Baltijas vācu kultūra.

About the Author

Dr. philol. Māra Grudule is a professor at the Faculty of Humanities of the University of Latvia and a researcher at the Institute of Literature, Folklore, and Art of the University of Latvia. Research interests: Latvian literature in the 16th–19th centuries, Baltic German culture.

NEW HISTORY OF LITERATURE: OLD TIME, NEW VIEWPOINT

Māra Grudule

mara.grudule@lu.lv

Summary

Keywords: *history of Latvian literature, new approach, 19th century*

The article is a review of a book on the history of Latvian literature in English, *A New History of Latvian Literature. The Long Nineteenth Century* (2022). The book presents the history of the 19th century literature from a new perspective — it covers the period from 1791 to 1914. The authors of the book discuss the process of the development of Latvian literature in an original way — through the mediation of the press, societies, visual material, research in folklore, literary translations, etc. Structurally, the publication corresponds to a mosaic-like collection of articles. More attention is paid to Latvian prose.